

“OT TOTEMI VA UNING TURKIY XALQLAR MADANIYATIDAGI O‘RNI”

Oriental universiteti Tarix yo‘nalishi 1 bosqich magistranti

Sultonov Sardor Boqiyevich

Annotatsiya. Mazkur maqolada turkiy xalqlar, xususan, o‘zbek xalqi tarixiy dunyoqarashida ot totemining tutgan o‘rni tahlil qilingan. Qadimgi mifologik tasavvurlar, diniy e‘tiqodlar, dafn va marosim an‘analari, xalq og‘zaki ijodi hamda muqaddas qadamjolarida ot obrazining ifodalanishi ilmiy manbalar asosida yoritilgan. Shuningdek, ot bilan bog‘liq urf-odat va irim-sirimlarning xalq ma‘naviy hayotidagi ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: ot totemi, turkiy xalqlar, mifologiya, marosim, e‘tiqod, Duldul, epos, muqaddas hayvon, totemizm, xalq madaniyati.

Kirish. Jahon xalqlari tarixida totemizm eng qadimgi diniy-mifologik e‘tiqod shakllaridan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etgan. Totemizm muayyan qabila yoki urug‘ning o‘z kelib chiqishini muayyan hayvon, o‘simlik yoki tabiat hodisasi bilan bog‘lashi asosida shakllangan diniy qarashlar tizimidir. Shu nuqtai nazardan qaraganda, ot totemi ham insoniyat tarixida keng tarqalgan muqaddas timsollardan biri hisoblanadi.

Turkiy xalqlar, jumladan, o‘zbek xalqi tarixiy-ma‘naviy merosida ot alohida o‘rin egallaydi. U nafaqat transport vositasi yoki jang quroli sifatida, balki muqaddas, insonning eng yaqin hamrohi va himoyachisi sifatida ham qadrlangan. Xalq og‘zaki ijodi, epik asarlar, dafn marosimlari va turli urf-odatlarda ot bilan bog‘liq qadimiy e‘tiqodlar izlari saqlanib qolgan.

Asosiy qism. Ot totemining qadimgi manbalardagi ifodasi. Insoniyat tarixi azaldan ot bilan uzviy bog‘liq bo‘lib kelgan. Tarixiy manbalarda qayd etilishicha, Yevroosiyo dashtlari va Osiyo hududlari madaniylashgan otlarning ilk vatani

hisoblanadi. Mutaxassislar otning paydo bo'lish tarixini taxminan olti million yil avvalgi davrlar bilan bog'laydilar.

Qadimgi turkiy xalqlar otni ilohiy mo'jiza sifatida qabul qilganlar. Ular otni aqlli, inson tilini tushunadigan, xavf-xatarni oldindan sezadigan va insonga sodiq mavjudot deb hisoblaganlar. Shu sababli ot muqaddaslashtirilib, hatto topinish darajasigacha ko'tarilgan.

Ot bilan bog'liq dastlabki diniy-mifologik qarashlar "Avesto" asarida ham uchraydi. Xususan, Mitraga bag'ishlangan "Yasht"larda ot muqaddas hayvon sifatida tasvirlanadi. Keyingi zardushtiylik manbalarida esa ot ba'zan Axriman timsoli sifatida ham ifodalangan. Shu bilan birga, Ardivisura Anaxita kabi ilohlar to'rt oq ot qo'shilgan aravada tasvirlangani otning muqaddas ramz sifatidagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Mazdaparastlik dinidagi muhim ilohlardan biri bo'lgan Surushning aravasi ham to'rt tulpor tomonidan tortib yurilgani haqida manbalarda ma'lumotlar uchraydi. Bu holat qadimgi xalqlar dunyoqarashida otning ilohiy kuch ramzi bo'lganini anglatadi.

Turkiy xalqlar hayotida otning muqaddaslashuvi. Turkiy xalqlar hayotida ot harbiy, iqtisodiy va ma'naviy jihatdan muhim ahamiyatga ega bo'lgan. Ayniqsa, ko'chmanchi hayot tarzida ot insonning eng yaqin hamrohi sifatida qadrlangan.

S.P. Tolstov tadqiqotlariga ko'ra, massagetlar davlat ramzlarida ham otli Tang'ri obrazi muhim o'rin egallagan. Shuningdek, Farg'ona vodiysi qipchoqlari orasida to'rt ayg'ir, saman otli, qorabaytal, qulon kabi urug' nomlari mavjud bo'lib, ularning kelib chiqishi ot totemi bilan bog'liq hisoblangan.

Qadimda turkiy xalqlarda insonni o'z oti bilan birga dafn etish odati keng tarqalgan. Bu marosim inson ruhi u dunyoda ham yashashiga bo'lgan ishonch bilan izohlanadi. Turk olimi Usmon Turonning ta'kidlashicha, turkiy xalqlarda insonning oti va qurollari bilan birga ko'milishi uning jannatga ham ot minib ketishi haqidagi e'tiqod bilan bog'liq bo'lgan.

Qadimgi turkiylar ikki dunyoni ham otsiz tasavvur eta olmaganlar. Shu sababli marhumning sevimli oti egar-jabduqlari bilan birga dafn etilgan. Agar oila a'zolarining imkoniyati cheklangan bo'lsa, otning egar-jabdug'i yoki anjomlari ko'milgan.

Epos va xalq og'zaki ijodida ot obrazi. Turkiy xalqlar epos va rivoyatlarida ot qahramonning eng yaqin do'sti va maslahatchisi sifatida tasvirlanadi. XV asrda yozilgan «Dada Qo'rqud kitobi»da qahramon Bamsiy Beyrak o'z otiga:

«Seni ot deb atamasman, seni og'am deb atayman», deya murojaat qiladi. Qahramonlik dostonlarida ot inson nutqini tushunadi, qahramonni xavfdan ogohlantiradi, unga maslahat beradi va og'ir vaziyatlarda yordam ko'rsatadi. Bunday tasvirlar otning xalq tafakkurida qanchalik yuqori qadrlanganini ko'rsatadi.

Turkiy xalqlar mifologiyasida oq va bo'z tulporlar omad, g'alaba va muqaddaslik ramzi hisoblangan. Masalan, Kultegin oq otda jangga kirganda doimo g'alaba qozongani haqida rivoyatlar mavjud. Xalq og'zaki ijodidagi:

«Ot yigitning qanoti», degan naql ham otning inson hayotidagi ahamiyatini yaqqol ifoda etadi.

Dafn marosimlari va xalq urf-odatlarida ot totemi. Ot totemiga oid qarashlar o'zbek xalqining aza va yo'qlov marosimlarida ham saqlanib qolgan. Yaqin o'tmishda badavlat inson vafot etganda uning oti bezatilib, marhumning kiyimlari ot ustiga tashlangan holda qarindoshlari motam tutganlar. Bu marosim «otga davra solish» deb atalgan.

Marosim yakunida otning dumi kesilib, erkin qo'yib yuborilgan va unga hech kim minmagan. Bu holat marhumning vafot etganini bildiruvchi ramziy belgi vazifasini bajargan.

Shuningdek, xalq orasida ot nafasi baraka keltiradi, degan qarashlar ham mavjud bo'lgan. Ot taqasini eshikka qoqib qo'yish orqali xonadonni balolardan himoya qilishga ishonilgan.

Chaqaloqqa ilk ko'ylakni ot qozig'iga kiydirib olish, bola bo'yniga ot tolasini bog'lash, homilador ayollarni yovuz kuchlardan asrash uchun ayg'ir yuganini eshikka ilib qo'yish kabi urf-odatlar ham magik himoya vositasi sifatida qaralgan.

Duldul bilan bog'liq muqaddas joylar. Musulmon xalqlari orasida hazrat Ali va uning Duldul nomi bilan mashhur bo'lgan oti bilan bog'liq ko'plab ziyoratgohlar mavjud. Markaziy Osiyo xalqlari orasida ot tuyog'iga o'xshash izlar Duldul izi sifatida talqin qilingan. Amudaryo bo'ylari, Xonaqo qishlog'i, Tojikistonning Hisor tumani, Farg'ona vodiysi va O'sh viloyatida Duldul nomi bilan bog'liq qadamjolar saqlanib qolgan. Bu holat otning muqaddaslashtirilishi islomiy qarashlar bilan ham uyg'unlashib ketganini ko'rsatadi.

Xulosa. Turkiy xalqlar dunyoqarashida ot nafaqat maishiy hayotning ajralmas qismi, balki muqaddas va ilohiy kuch ramzi sifatida ham namoyon bo'lgan. Qadimgi ajdodlar otni insonga sodiq, xavfni sezuvchi, aqlli va mo'jizaviy mavjudot deb tasavvur qilganlar.

Ot bilan bog'liq marosimlar, urf-odatlar, epik asarlar va ziyoratgohlar xalq ma'naviyatida totemistik qarashlarning chuqur ildiz otganidan dalolat beradi. Bugungi kunda ham mazkur qarashlarning ayrim elementlari xalq urf-odatlari va irim-sirimlarida saqlanib qolgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Avesto. – Toshkent: Sharq, 2001.
2. Tolstov S.P. Drevniy Xorezm. – Moskva, 1948.
3. Usmon Turon. Turk jahonqarashi tarixi. – Anqara, 1998.
4. Dada Qo'rqut kitobi. – Toshkent, 2015.
5. Hasanov H. O'rta Osiyo muqaddas qadamjolari. – Toshkent, 2003.

6. Rallov V.V. Turkiy xalqlar etnografiyasiga oid tadqiqotlar. – Sankt-Peterburg, 1896.